

ÇANAKKALE'DE ÖLÜM

Hasan MERT*

Özet

3 Kasım 1914'te başlayan Çanakkale Savaşı, 9 Ocak 1916'ya kadar 14 ay devam etmiştir. Bu süreç dar bir kara parçasında gerçekleşen tarihin kaydettiği en kanlı muharebelerden birisidir. Sonuçları itibarıyla ise Türk ve Dünya tarihini askeri, siyasal ve ekonomik yönleriyle etkilemiştir. Ancak bunlara eklenmesi gereken bir de sosyal ve psikolojik boyutu vardır. Kayıpların çoğu kez bir istatistik olarak yer aldığı değerlendirmelerde insan hayatının söz konusu olduğu göz ardı edilmektedir. Oysa anlatılan birçok kahramanlık hikâyesinin ardında büyük acılar ve dramlar yaşandığı gerçeği de unutulmamalıdır. Ölümler, savaşın doğal bir sonucu gibi algılanabilir, bu anlamda savaşın üç boyutu vardır: Ölüme tanıklık, öldürme ve geriye kalan mezarlar. Ancak bunlar, tanık olan insanların hayatlarını etkiler ve sonraki yaşamlarında derin izler bırakır. Bu konular özellikle savaşı yaşamış Türk askerlerinin izlenimleriyle değerlendirilmiş ve 1915 yılında Çanakkale'de yaşananların insani boyutuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Böylece savaşın insanlık için nasıl bir felaket olduğu ve Türkiye'nin bağımsızlığının hangi fedakârlıklarla kazanıldığı daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *I. Dünya Savaşı, Çanakkale, Osmanlı Devleti.*

Abstract

Death in Gallipoli

"The Battle of Gallipoli" lasted fourteen months between 3 November 1914 and 9 January 1916. This battle, which occurred in a narrow land, is one of the bloodiest battles of the history. In terms of its results, it influenced both Turkish and world history from military, political and economic aspects, as well as social and psychological dimensions. In the evaluations, in which the losses at the battle were documented as only statistic, subject of human life is ignored usually. However, it should not be forgotten that there is a fact of great pain and drama behind many lived heroic stories. Deaths can be recognized as a natural result of the war, in this sense, the war has three dimensions: Witnessing death, killing and the remaining graves. However, these dimensions affect the life of the people who witnessed the war and leaves deep scars in their life. In this paper these issues are evaluated according to the impression of Turkish soldiers who lived the war and it is tried to call attention to the humanitarian aspects of those which have been lived in Gallipoli. Thus, it is going to be understood better that the war is a disaster for humanity and Turkey's independence have costed what kind of sacrifice?

Keywords: *First World War, Gallipoli, Ottoman Empire*

---

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bornova-İzmir.

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın bir cephesi olarak 1915 Çanakkale Savaşları, Türkiye'de yaşayan herkesin zihninde özel çağrışımlar yapar. Zira bu cephe gerek savaş sırasında yaşananlar gerekse savaşın sonuçları itibarıyla Türk ve Dünya tarihinde iz bırakmış olayların başında gelir. Bu sebeple gerçekleştiği tarihten günümüze kadar Çanakkale Cephesi'ne ilişkin ilmi ya da popüler olmak üzere birçok araştırmancının konusu olmaktadır. Bu çalışmalar içerik itibarıyla değerlendirildiğinde oldukça çeşitlilik arz eder. Bazen efsanelerle tarihi gerçeklerin birbirine karıştığı, hatta ayırt edilemez duruma geldiği görülür. Ancak hepsinde ortak olan bir konu var ise o da kayıplar meselesidir. Resmi ya da popüler yayınların neredeyse hepsinde farklı rakamların verilmesi konuya ilgi duyanların kafasında çeşitli soru işaretleri uyandırmaktan öteye geçmemektedir. Örneğin konuyla ilgisi bakımından en fazla itibar edilmesi gereken Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınlarında Türk tarafının kaybı hakkında 57.263 şehit sayısına yaralı, kayıp ve esirler de dahil edildiğinde 211.000 rakamı verilmektedir¹. Savaşın tanıklarından Liman von Sanders 218.000 zayıatın 66.000'i şehit derken², konuya ilgili belgesel bir romanın da yazarı olan Mehmet Niyazi kendi incelemeleri sonucunda ulaştığı rakamın 253.000 olduğunu yazar³.

Gerçekte ise bu rakamlar tartışılırken konu insan hayatından soyutlanmış, salt bir istatistik niteliğine indirgenmiştir. Oysa kaybımızın ne kadar büyük olduğunu vurgulamak için rakamların artması gerekmez. 1915'te Çanakkale'de cereyan eden hadiseleri insan psikolojisine etkisi bakımından incelediğinizde, savaşın korkunçluğu hiçbir şüpheye yer bırakmaksızın çok daha kolay anlaşılabilir.

Bir makale başlığı olarak “Çanakkale’de Ölüm” cümlesinin çok uygun düşmediği düşünülebilir. Ancak yazılanların satır aralarını bir kez daha dikkatlice okuduğunuzda yaşananların dehşeti, bizi başka bir tanımlama yapmaktan alıkoyar. En yalın, en keskin ve en soğuk ifadeyle Çanakkale adının yanına ölüm kelimesi de eklenir. Bu noktada herhalde açıklanması gereken diğer bir husus da neden “ölüm” kelimesini kullandığımızdır. Zira İslam inancına göre savaşta öldürülenlere şehit dendiği herkesin malumudur. Ancak burada manevi duygu ve inançlardan öte insan hayatının biyolojik olarak sonlanması konu edildiği için “şehit” kavramının yanısıra sıklıkla “ölüm” kelimesi de kullanılmıştır.

---

¹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay, Ankara 1997, 42.

² von Sanders 1999, 134.

³ Sabah Gazetesi, “Hangi Sayı Doğru?”, 21 Mart 2000.

Ayrıca bu çalışmayla ilgili vurgulanması gereken diğer bir konu da sadece Türk kaynaklarına dayanılarak hazırlanmış olmasıdır. Bunu iki sebepten ötürü tercih ettik. Birincisi ölümün Batılılar ve Türkler arasında algılanma biçiminin farklı olmasıdır. Nitekim yabancı araştırmacılardan bu konuya değinenler de olmuştur. İkinci olarak Türkiye'deki bazı yazar ya da belgesel yapımcıları Çanakkale savaşları konusunda Türk kaynaklarının yeterli olmadığından dem vurmaktadır. Oysa gerekli araştırmalar yapıldığında Türkçe literatürde de azımsanmayacak derecede tarihsel verilere sahip olduğumuz rahatça anlaşılabilir. Özellikle hatırat kümesi birçok konuda olduğu gibi bu çalışmanın hazırlanmasında da en önemli başvuru kaynağımız olmuştur. Tarihin temel konusu insan olduğuna göre tarihsel bir olayı da yaşayandan daha iyi kim bilebilir? Bu yüzden 1915 yılında yaşananlar çok fazla yorumu yer bırakmadan, tanıklarının kaleminden örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

I. Ölümle Yüzleşme

Ölüm kelimesinin anlamı sözlüklerde kısaca, canlı bir varlığın hayati faaliyetlerinin kesin olarak sona ermesi, şeklinde tanımlanır. Kitap sayfalarındaki bu kısa ve yalın ifadenin aksine insan zihnindeki yansımaları ise oldukça geniş, korkutucu ve soğuktur. Dünyaya gelen her insanın bir gün öleceği kesin bir gerçeklik olmakla beraber insanlar bilinçaltında bu bilgidan uzak durmaya çalışırlar. Ruhi olarak hasta olanların dışında hiç kimse kendi hayatını sonlandırmayı aklından bile geçirmez. Yine de çevresinde bir ölüm gerçekleştiğinde sanki bunun olması mukadder değilmiş gibi şaşkınlık geçirip derin bir üzüntüye boğulur.

Savaş durumunda ise ölüm sanki en tabii vakta gibi anılır. Oysa günlük hayatımızda parmağımız çizildiğinde acıyla yüzümüzü buruşturduğumuz halde, savaş sahnesinde sergilenenler bir korku filmi senaryosuna taş çıkartacak derecede kanlı sahnelerle şahit olanları adeta şok eder.

Savaşın tanıklarından Mehmet Fasih Bey, bir askerinin vurulmasının ardından gördüğü korkunç manzara karşısında irkilir: “Bir neferin beyninin parçalanarak şehit olduğunu söylediler. Gidip baktım. Allahım! Bu manzara pek müthiş! Kafatasının üst kısmı beyinle beraber uçmuş. Cincimenin içerisi bomboş. Murdar iliğin bir tarafı görülüyor. Mavi damarlar etraftan sarkıyor. Siyah gözlerin mebdei besbelli. Zavallı neferin gözleri yarı kapalı. Dışleri görünüyor. Başının derileri perişan sallanıyor. Bu manzara fikirlere durgunluk veriyor. Bir mermi, bir dum dum ne işler yapıyor. Halbuki adi bir piyade mermisi olsa idi, ihtimal nefer şehit olsa bile, yara bu kadar vahim olmayacaktı. Yerime gelip oturdum. Fıtratım pek perişan”⁴.

---

⁴ Mehmed Fasih Bey 1997, 161.

Çanakkale savaşının farklı yönlerini hatıralarında kaydeden Münim Mustafa: “Bir gün siperlerimizi gezerken bir neferimizin kara torpiliyle parçalanan cesedini portatif çadıra bohçalanırken gördüğüm vakit ne kadar müteessir olmuştum. Her azası bir parça haline gelmişti.”⁵ diyerek gördüğü korkunç manzarayı anlatmaya çalışıyordu.

Milli Mücadele'nin tanınmış isimlerinden Fahrettin Altay da Çanakkale'de görev yapan subaylardan biriydi. İleri hatları dolaşmaya çıktığı bir gün Alay komutanı Şefik Bey (Aker)'in bir uyarısı belki de onu korkunç bir sondan kurtarmıştı: “Kalktık beraberce karargâha dönüyorduk, ‘Aman dedi, biraz eğil’ boyum uzun olduğu için siperden dışarı çıkıyordu, sonra sözlerine şunları ilave etmişti: “*Dün buradan çavuşumla geçiyordum, bir düşman mermisi geldi ve O'nun başını parçaladı. Zavallının beyni benim arkama bulaştı...*”⁶

Savaşın ilerleyen aylarında bu tür feci olaylara daha sık tesadüf edilmeye başlanmıştı. İbrahim Arıkan da insan aklını altüst edebilecek bir sahneyi şöyle not ediyordu: “8-9 Eylül (21-22 Eylül 1915) gecesi bölük kumandanının emri üzerine iki manga ile deniz kenarına sahil keşif nöbetine gittik. Kumkale'ye taarruz eden İngilizlerden birisinin kurukafasına tesadüf ettik. Birisinin de potinlerinin içinde bacakları kurumuş, vücudu dağılmış vaziyette idi.”⁷

İnsan doğası gereği ölümden korkar, çekinir ancak insan karakterinin diğer bir özelliği de sık karşılaştığı durumlara karşı bir alışma ya da kanıksama psikolojisi geliştirmesidir. Savaşta da günler ilerledikçe duygular törpülenir artık meydana gelen her şey olağan karşılanmaya başlar. Türkiye'de insanların büyük çoğunluğu Çanakkale Savaşları'nı 18 Mart gününden ibaret zanneder. Oysa bu sadece deniz zaferinin kazanıldığı gündür. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girer girmez daha 3 Kasım 1915'te İtilaf donanmasınca Boğaz kuşatılıp ateş altına alınır. Savaşın denizdeki bu ilk safhası 18 Mart'a kadar sürer. 25 Nisan 1915'te ise kara muharebeleri başlar ve 9 Ocak 1916'ta son düşman neferi çekilene kadar sürer. Yani bu daracık cephedeki muharebeler yaklaşık on dört ay sürmüştür. Dolayısıyla bu zaman zarfında insanlar da artık yaşadıklarını kabullenmekten başka yol bulamamıştır.

“Biraz daha ilerledikten sonra bizim siperlere geldim. Büyük bir kan seylabesi (birikintileri) siperlerde göllenmiş ve pıhtılaşmış. Rengi siyah. Aynı zamanda içinde beyin ve kemik parçaları, et parçaları göze çarpıyor. Derhal faciayı anladım. Çünkü bu kan, taa çuvallardan aşağıya doğru boşanmış.

---

⁵ Mustafa 1998, 93.

⁶ Altay 1970, 112-113.

⁷ Arıkan 2007, 37.

Bulaşıkları duruyor. Bir kaç bomba parçası da hala etrafta saçılı duruyor. Bu izi takip ettim. Ta benim kovuğun önüne kadar geliyor. Zaten şüheda buradan geçiyor. Bu hal bana dehşet verdi. Çünkü tüfekte bugün iki tane oldu. Yerime geldim. Pek ziyade müteessirim. Şimdi adeta korkak oldum. Fakat düşündüm. Korku beyhude. O nerede olsa, gelip sizi bulur. Biz tedbirde kusur etmeyelim de ne olursa olsun.”⁸

“Bulduğum yer tümsek gibi idi. Sürünerek geri geri gitmeye başladım. Önümden arkamdan edilen ateşlerin şiddetinden kulaklarım müthiş bir uğultu içinde idi. Sürünerek nispeten çukurca bir yere sığındım. Yanımdaki iki onbaşı da burada idi. İki tarafımı iyice yokladım. Bir sürü adam var. Dikkatle bakınca gördüm ki bunlar gündüz ölen ve yanan askerler. Başka bir zaman olsaydı, insan ölümlerle, hele böyle feci şekilde ölmüş kimselerle yan yana yatmaktan korkudan ölürdü. Şimdi bu aklıma bile gelmiyor. Ölümü mü, ölüyü mü kanıksadık acaba?”⁹

“10 Temmuz 1331 (23 Temmuz 1915) gece ve gündüz fasıllarla topçu ve piyade ateşi devam ediyordu. Gece bir aralık topçu ateşi pek şiddetlendi. Düşman, bomba yerlerinden siperlerimize bombalarını savuruyordu. Alaydan yaralı vermeye başlamıştık. Top, tüfek, bomba sesleri duymaya, ya bir sedye içinde götürülen veyahut portatif bir çadır içinde bohçalanmış, efradımızdaki cesetlerini görmeye alışıyorlardık. Ne çare ki muharebe içindeyiz. Bunlar harbin neticeleri idi.”¹⁰

İslam dininin şartlarından birisi olan kurban kesmek birçok kişinin tanık olduğu hatta uyguladığı bir ibadettir. Kurbanlık koyun tekbirlerle kesim yerine getirilir, kibleye doğru çevrilip besmeleyle boğazlanır. Bu arada kurbanın kanı kolay aksın, daha fazla acı çekmesin diye başı geriye doğru yaslanır. Bunu bir hayvanda uygulamak neyse ama bir insanın bu şekilde can vermesi tasavvur edilecek bir olay mıdır?

“Sekizinci mazgaldan birisinin yaralandığını söylediler. Biraz ilerledim. Rah-ı mesturun birleştiği yerde efrad toplanmış. Ben de koştum. Yaralı nefer yerde yatıyor. Ağzından vurulmuş. Yarab! Sen muhafaza et cümlemizi! Gerisinden çıkmış. Nefes alıp verdikçe ağzından kan fişkırtıyor ve bir seyelan-ı hazin (hazin akıntı) ile yerleri boyuyor. Sıhhiyeler sarmağa uğraşılıyor. “Vazgeç oğlum. O bitmiş. Allah taksiratını affetsin. Yan çevirin de kanı daha güzel, daha kolay akarak kendisine zahmet vermesin” dedim. Yaptılar ve neferler bana bakiştılar. Bu kadar soğuk bir tavır ile söz söyleyişime hayret ettiler. Hâlbuki

---

⁸ Mehmed Fasih Bey 1997, 165.

⁹ Sunata 2003, 151.

¹⁰ Mustafa 1998, 59.

onların çehrelerinden dehşet okunuyordu. Biz ise artık, böyle manzaraları göre göre bıkmıştık. Doymuştuk!”¹¹

1915’te Çanakkale’de ölüm, sadece top-tüfek mermileriyle gelmiyordu. Hiç beklenmedik bir anda, güvende olduğunuzu düşündüğünüz ya da gizlendiğiniz yerde bile sizi buluyordu. Askerler bu öldürücü kurşunlardan kendilerini korumak için siperler kazıyorlardı. Ancak sonbaharın sağanak yağmurları sel olup önüne ne gelirse sürükleyip götürüyordu. Sel sularıyla dolan siperlerdeki birçok askerimizin bu şekilde hayatını kaybettiklerine de tesadüf ediliyordu:

“16 Aralık günü de yerimizdeyiz. Bazı mahfuz mahallerden ve bazı siperlerden, mahut bora gününden ve sel baskınından kalma cesetler çıkıyor”¹².

Düşman, donanmasının gücüne güvenmektedir. Yenilmez addedilen armada 18 Mart tarihinde büyük bir mağlubiyete uğramıştır. Ancak bütün gücünü yitirdiğini düşünmek de yanlıştır. Zira kara harekâtı sırasında gemilerden açılan destek ateşi Türk askerlerini çok zor durumlarda bırakmıştır. Atılan top mermilerinin adedi binlerle ifade edilirken, bu mermilerin ağırlıkları yedi yüz kilograma kadar artmaktaydı. Böyle bir mermi de düştüğü yerde ayakta ya da canlı hiçbir şey bırakmıyordu. Ne siperler ne de duvarın ardında gizlenmek hayatta kalmak için yeterli değildi.

“İstirahat halinde bulunan diğer beş emir atlısı, Kerevizdere’de Alay karargâhı civarında örtülü ve mahfuz bir yerde duruyorlardı. Burası mağara gibi bir yerdi. Üstü tamamen kapalı idi ve düşman ateşine maruz bulunmayan büyücek bir delikten girip çıkmak mümkündü.

İhtiyatta bulunan taburun tüfekçi ustalarından biri de aynı yere girmiş ve buldukları yerin doğal korunaklı olmasından dolayı kendileri için bir tehlikenin mevcudiyetini asla ve bir an bile hatırlarına getirmeyen emir atlıları ile sohbe koyulmuş.

Talihin ne garip cilvesidir ki, düşmanın attığı obüs mermilerinden biri, bu mağaranın üstüne tesadüf etmiş. İnfilakın şiddetinden, toprak sathı tamamen çökmüş, içerde bulunan istirahat halindeki beş emir atlısı ile beraber o tüfekçi ustası da bir çöp parçası gibi ezilmişler. Hadiseyi öğrendiğim zaman, kaderin insanların alınına görünmez eliyle yazdığı bu garip talih cilvesine hayret etmedim değil. Hâlbuki beri yanda, binbir tehlikenin karşısında dörtnala at koşturana askere hiçbir şey olmamıştır.”¹³

---

¹¹ Mehmed Fasih Bey 1997, 210.

¹² Sunata 2003, 195.

¹³ Conk 2002, 146.

“Kardeşim dedi şu ilerde gözüken köy neredesidir? Kendisine Kocadere köyü olduğunu söyledim bir an durakladıktan sonra: “Gel, dedi. Şu köye gidelim. Rahat bir nefes alırız bari.

Hatırını kırmayarak köye vardık ama köy de ara sıra düşman topları ile tehdit ediliyordu. Nihayet köy camii duvarını siper ederek birer sigara yakmıştık. Daha ilk nefesimizi çekerken bir merminin camide infilak etmesiyle duvarların üstümüze inmesi bir olmuştuk. Gayret sarfederek kendimi kurtardım. Sonra arkadaşımı toprak arasında arayarak buldum. Yarası ağırdı. Geçen bir vasıta ile hastaneye naklettim. Ve bir daha da görmek nasip olmadı.”¹⁴

Çanakkale cephesinde yetersiz olmakla birlikte yaralı askerler için hastaneler de hazırlanmıştı. Hatta bu hastaneler sadece Türk askerlerine değil, yaralı düşman askerlerine bile tedavi hizmeti vermekteydi. Ancak savaşın acımasızlığı buralarda da kendini gösteriyor ve her türlü uluslararası hukuka, insanlık değerlerine aykırıda olsa Kızılay bayrağı taşıyan hastaneler ya da yaralı taşıyan nakliye gemileri havadan ve denizden bombalanıyor iyileşmeyi bekleyen askerler yataklarında can veriyordu¹⁵.

“Hatta bir gün baştan aşağı yaralılarla dolu olan ve düşmanın yaralı esirlerinin de bulunduğu Çamburnu hastanesinin bombardıman edilmesi üzerine bizim yaralılarımızla beraber, düşmanın yaralıları da beynelmil hukuk esaslarını ihlal eden bu fecaatin kurbanları olmuştuk.

Akbaş ilerisinde Yalova köyü civarında insaniyetperver bir zat tarafından tesis edilmiş ufak bir yaralı merkezi vardı. Bir kırmızı salıp (kızıl haç) işaretini taşıyan bu hastane de bir gün gene düşman filosu tarafından bombardıman edildiği için harp kaideleriyle insani hislere muhalif olan bu tecavüz General Leyman (Liman von Sanders) tarafından protesto edildiği işitilmişti”¹⁶.

“İngilizler o gün Kilitbahir’i bombardıman ettikleri gibi Ağadere Hastanesi’ni de bombalamışlardı. Hastanelerin her türlü bombardımandan korunması lazımken hastanede mevcut yaralıların bir kısmı şehit olmuş, bir kısmı da bin müşkülle canını kurtarmak için şuraya buraya dağılmıştı. Bir miktar yaralı da Kilitbahir’e gelmişti. Bizim bulunduğumuz kahve binasına da birkaç yaralı geldi. İngilizlerin bu vahşice hareketleri Türk milletinin kalbinde ve tarihinde ilelebet kazınmış olarak kalacak vaziyette idi”¹⁷.

Düşmanın taarruz harekâtları işe yaramamış, Gelibolu yarımadasındaki direnişi kırmayı başaramamıştı. Buna mukabil Türk tarafının düşmanı denize

---

¹⁴ İncesu 2001, 307.

¹⁵ Bu konunun tafsilatına dair bkz. Esenkaya 2006, 51-95.

¹⁶ Mustafa 1998, 94.

¹⁷ Arıkan 2003, 43.

dökme girişimleri de sonuç vermemiş, 1915 Ağustos’undan neredeyse yılsonuna kadar savaş birbirine yakın siperlerde sürdürülmüştü. Bu, askerleri düşmanını yok etmek için yeni arayışlara itmiş ve yüzyıllar öncesinde kale duvarlarını yıkmak için uygulanan tünel atma taktiği Gelibolu’nun mümbit topraklarının altında da uygulanmaya başlamıştı. Bunlara eskiden olduğu gibi lağım adı veriliyordu. Hasımlar birbirlerinin mevzilerinin altına lağımlar kazıyor, dinamitle doldurup hiç beklenmedik bir anda havaya uçuruyordu.

“Bir sabah tünel kazmakta olan postanın başı bana gelerek:

-Komutanım dedi, düşmanın kürek seslerini işitiyoruz, derhal o yöne hareket ettim geniş ve derin tünelimizin ses geldiği tarafını tesbit ederek burada çok itimad ettiğim bir askeri bırakarak diğerlerini başka tünellere çektim. Durumu tabura ulaştırdığım gibi aynı zamanda burada görevlendirdiğim askerime:

- Bak evladım, düşmanın kazma kürek sesleri ağır ağır yaklaşıyor. Şayet burada bir gedik açılır da düşman görünürse el bombasını ateşleyip hemen kendini dışarı atarsın.

Hakikaten tahminimizde yanılmamıştık. Bir müddet sonra bizim tünele birleşen düşman tüneli içindeki çok sayıda asker, Mehmetçiğin el bombası ile parça parça olmuşlardı”¹⁸

“Kulaklarımdan acı acı patlayan bir gürültünün uğultuları geçmemişti; sersem gibiydim. Bu sırada zeminlikten başımı dışarıya çıkardım, bir de ne göreyim! Bol güneşli bir yaz günü olmasına rağmen, güneşle aramızda topraktan bulut gibi bir tabaka hasil olmuş, sema ve güneş görülemiyor! Havadan yerlere mütemediyen taş, toprak yağıyor ve bu meyanda parçalanmış insanların muhtelif uzuvları, kol, bacak, kemik semadan düşüyor!”¹⁹

“Lağımda kalanlardan istihkâm onbaşısı çıkıp kurtulmuş. Ah! Böyle ölmek kadar kötü ölüm yoktur. Öldüğünü göre göre ölmek!... Rabbim, sen kimseye gösterme”²⁰

Savaşlarda ölenler çoğunlukla genç insanlardır. Kendilerine mutlu bir gelecek hayali kurarken, talih onları cephelere sürüklemiştir. İster dost ister düşman olsun genç bir insanın ölümünü görmek hisli yüreklerde onulmaz acılar doğurur. Hele bu ölümlerin sayısız denecek raddelere varması Türk askerinin vicdanını da sarsar.

---

¹⁸ İncesu 2001, 335.

¹⁹ Mustafa 1998, 63.

²⁰ Mehmed Fasih Bey 1997, 128.

“Üstü kapalı, araziye benzetilmiş, ancak gözle görülebilmesi için ufak tulani deliği olan gözetleme yerinden cepheyi, düşman müdafaa hattını tetkike başlayınca müthiş bir manzara ile karşılaştım. Bizden evvelki harplerde iki tarafın zayıatı... İşte ortada düşmanla bizim müdafaa hattı arasındaki sahada yatıyorlar! Ayağında yeni postal sırtında yeni elbise, elinde az kullanılmış süngü takılı tüfeğini iki eliyle kavramış, cepheye yeni gelmiş askerler yüz üstü yatıyor. Başlarından, göğüslerinden aldıkları yaralardan akan kanla elbiseleri buldukları mevki, kıpkırmızı boyanmış, takriben iki kilometre uzunluğundaki saha dâhilinde arazi toprak görülmeyecek kadar insan cesetleriyle dolu. Orada bulut halinde bir sinek ordusu kaynaşiyor, fena kokular geliyor...”

Dürbünle bunları tetkik ederken birdenbire gözüme ilişen bu hazin manzaranın haşyetinden dürbün elimden düşmüş ve boynuma asılı kayışa asılmış. Donmuş kalmıştım.

O ne feci manzara idi. İşte orada bütün hayatın beşeri ihtirasların, bir hiçten ibaret olduğunu anlamıştım²¹.

II. Öldürmek

Tabii bir hayat sürerken herkes işinde gücündedir. Günlük uğraşlarıyla ilgilenir. Arta kalan zamanlardaysa sevdikleriyle vakit geçirir. Aile, çocuklar, hısım veya akraba insanlarla olmak insana ayrı bir zevk verir. Hatta insan, hayatın bir gereği olarak hoşlanmadığı veya sevmediği kişilerle birlikte olmak zorundadır ama istisnai haller dışında hiç kimse karşısındakine fiziksel zarar vermeyi düşünemez. Üstelik yaralama veya öldürme hem hukukun hem de genel ahlâkın yasakladığı, cezaı yaptırımlar getirdiği faaliyetlerdir. Elbette savaş durumları hariç! Belki muvazzaf subay ve polis-jandarmanın mesleğinin içinde bunlar da vardır ancak ya köyünde sabanıyla çiftini süren... Devlet dairesinde evrak imzalayanlar... Onların eline silah verip “öldür” emri karşısındaki duyguları ve düşünceleri ne olabilir? Karşısına “düşman” sıfatıyla dikilen kendisi gibi bir insanın hayatını sonlandırmak nasıl açıklanabilir?

Bizim bunlara verdiğimiz cevaplar şöyle sıralanabilir:

Bir: Karşısında o anda bir “insan” değil de sadece bir düşman ya da hedef vardır.

İki: Yaşamak için doğal bir refleks olarak karşısındakinin hayatını sonlandırmaktadır.

Üç: Kendisine bir görev verilmiştir ve o sadece bunu yerine getirmektedir.

---

²¹ Mustafa 1998, 55.

Belki bu cevapları arttırmak mümkündür. Ancak en iyi yanıtı yine bu durumu yaşayanlar verebilir.

Çanakkale Savaşı'nda o devrin savaş aletleri bakımından en etkili kuşkusuz toplardır. Uzak mesafelerden bunu kullanarak hasmınızı yok edebilirsiniz. Yaptığı tahribat ancak dürbünle gözlenebilir veya orada neler olduğu hakkında sadece tahmin yürütürsünüz. Bu itibarla top ateşiyle saldırıda düşman dediğiniz insanları görmeden yok etmek diğerlerinin yanında biraz daha masum kalmaktadır.

“Yağmur kesildi. Kumandan ayrıldı. Gitti. Aynayı alarak ben de siperlere gidip topçu endahatını tarassut ettim. Sahralar dane atıyor. (32) dane attılar. Çuvalları, mazgalları (Kapalıçarşı karşısında) parçaladılar. İnsanın kendi topçusunu seyretmek pek ziyade keyif veriyor”²²

Bir de tünellerde patlayıcı kullanılması var ki, bunlardan lağımlar adıyla daha önce söz etmiş idik. Bunda da yine düşmanla doğrudan bir temas yoktur. Hazırlanır, zamanı gelince düğmeye basarsınız ve eğer hedefi yok ettiyseniz kendinizi başarılı addedersiniz.

“21 Ağustos 1331 (3 Eylül 1915): Cephede İngilizlere güzel bir sürpriz hazırlamıştık. Kaç günden beri kazmakta olduğumuz lağım bitmiş, tamam olmuştu. Bugün de dinamitle doldurup atacaktık. İngiliz siperlerinin nasıl havaya uçacağını görmek için sabırsızlanıyorduk.

Her şey hazırlanmış, bütün tertibat alınmıştı. Aksilik bu ya! Bizim fırkaya ait lağımı patlatacak olan ampermetre her nedense bozuldu. İnadı tuttu, bir türlü işlemiyordu. Alelacele telefonla komşumuz birinci fırkanın aletini getirttik. Tam saat birdi. Bir manyeto hareketiyle koskoca toprak kütleleri, birdenbire yukarıya doğru göbek vererek kabarmaya ve müteakiben de siyah kesif bir dumanla birlikte bir infilak sesiyle, tayyare gibi havalanmaya başladı. Bizim siperlerin altında bu lağımlar patlıyorken insanı aptallaştırıyordu. Bunun için lağım patlaması hiç hoşumuza gitmezdi. Fakat İngiliz siperleri altında lağımın patlamasını seyretmek o kadar hoşumuza gidiyordu ki dürbünler elimizden düşmüyordu. Bir-iki dakika İngilizlerin siperlerini toz ve dumandan göremez olduk. Aramızda bir telefon hattı olsaydı bizim lağımın İngiliz siperleri altında nasıl patladığını, tesirini sormak isterdim.”²³

İbrahim Alâettin Gövsa, 1915 Temmuzunda savaş bölgesini ziyaret eden Türk sanatçı grubundadır. Onlara rehberlik yapan Tümen komutanı Cafer Tayyar Bey'in aktardığına göre, “çatışmalardan sonra cesetleri gömmek için ateşkes yapılmış ve birkaç hafta önce yakın bir mevkide düşman tarafından

²² Mehmed Fasih Bey 1997, 179

²³ Mustafa 1998, 102.

teklif edilen bir mütareke, rüzgârın bize zararlı olmamasına rağmen, tarafımızdan kabul edilmiş. Hâlbuki burada rüzgâr zararını yalnız bize münhasır bıraktığı için düşman mütarekeye razı olmamıştı. Yani kuvvetle yenemediği askerimizi bu tefessuh içinde bizar ve harap etmek istemişti.” Böyle bir ruh halindeyken şair askerlerin birinden hayatında ilk defa eline aldığı tüfekte düşman siperlerine ateş ettiğini aktarıyor. O günü dizelerinde de şöyle yansıtıyordu:

Bir Kurşun²⁴

Düşmanlarla mesafemiz daraldı,
Beş, on süngü boyu kadar yer kaldı.
Artık dünya bu sahadan uzakta.
O müselsel mezar gibi toprakta
Yeşil ölüm sinekleri sakindi.
İçimize ölüm heybeti sindi
Bir an baktım ileriye mazgaldan:
Yığınlarla pıhtılaşmış, donmuş kan,
Parçalanmış eski, yeni cesetler,
Birer külçe gibi kemikler, etler.
Burda bir kol, orda bir baş, bir bacak,
Çirkin ölüm sırtıtmıştı çır çıplak.
Her tarafta gömülmemiş şehitler,
Kanla donmuş, heykel olmuş yiğitler.
Başımızda bomba, tüfek, top sesi,
Alnımızda sanki ölüm nefesi.
Naaşlardan tüten müdhiş bir koku
Bırakmadı bende ne his, ne korku,
Dimağımda o kokunun sıkleti,
Ta içimde düşman kini, nefreti,
Bir an için şahsiyetim değişti,
Bu yaptığım bana uzak bir işti:
Vahşi olmuş, susamıştım ben kana,
Nişan alıp ateş ettim düşmana.....

---

²⁴ Gövsa 1989, 52-54.

Sanatçı herkesin kabul edeceği üzere hassasiyetleri diğerlerinden fazla olan insandır. Ancak savaş şartlarının bir şairi bile kimliğinden uzaklaştırdığı düşünülürse sıradan insanın yapabilecekleri kıyaslansın. Bu sebepten onları mazur görmek mümkün olabilir. Neticede savaş herkesi değiştirmektedir, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere insan kendine bile yabancılaşmaktadır.

Herhalde öldürme fiilinin en korkuncu da yüz yüze olanıdır. Hasminin yüzüne bakarken tetiğe basmak ya da kamayı saplamak belki geçici bir cinnet haliyle açıklanabilir.

“Bir askerın süngüsünü dişleri arasına sıkıştırmış, düşmandan hincını alamamış olacak ki, yerde serili düşman askerlerinin üzerine basarak daha ilerilere kurşun yağdırıyordu. Ağzında sıkıştırdığı süngüden toplanan kan çenesinden sızarak yere düşüyor asker ise “Pisler, diyerek ağzında biriken kanı düşmanın suratına tükürüyordu.”²⁵

“Artık her şey iki metre enindeki siperler içinde hallolunacak! Kim daha evvel süngüsünü diğerinin göğsüne batırırsa o yerinde kalacaktı. Bir dakika içinde ya onlar hayata veda etmiş veya biz bir süngü darbesi neticesinde ebediyen dünyaya gözlerimizi kapamış bulunacaktık. Siperlerimizde bütün bir insanlığı ve medeniyeti ağılatacak bir hercümerç başlamıştı.

O dakikada ne anaların ak saçları, ne sevgililerin tatlı gülüşleri, ne sevimli masum çocukların güler yüzleri, kimsenin gözüne gözükmüyordu. Kâinatın alt üst olduğu bu anda herkesin düşündüğü şey düşmanını yok etmektir.

Siperlerin içinde çarpışan süngülerin şakırtısı bombaların infilakları, bunun arkasından boğuk boğuk sesler, feryatlar, iniltiler, ah!... of!... Ve bu meyanda İngilizce kesik kesik bir takım laflar yükseliyordu. Binlerce insan boğaz boğaza gelmişlerdi. Herkesin gözleri bir yangın gibi ateş saçarak kan çanağına döndü. Siperlerde bir kıyamettir gidiyor. Orası bir mahşerdi. Kilometrelerce uzunluğundaki bu toprak kovuklarında akıllara durgunluk verecek kanlı bir boğazlaşma başlamıştı.

Binlerce insanın üstü başı mezbahadan çıkmış gibi kan içindeydi. Hasminin yok etmek için şuurunu kaybetmişçesine birbiriyle vuruşan insanların boğuşması yarım saat devam etti. Bazı siperlerde mahvolan küçük kıtaların yerine takviye kıtaları gönderiliyor; bazı yerlerde ise düşman kâmilten yerlere serilmiş yüzüstü yatıyordu.

Siperlerimize giren düşmandan çoğunun süngüden geçirilmesi üzerine, orada barınamayacağını anlayan geri kalanların siperlerimizi terk ederek kendi hatlarına kaçtıklarını görüyorduk.

---

²⁵ İncesu 2001, 321.

Şimdi anlaşılması lazım gelen bir şey vardı: Acaba tekmil siperler, askerimizin elinde mi? Bunu henüz kimse bilmiyordu. Siperlerin içi daha vücutları soğumamış, yaralarından kanlar sızan ölülerle ağzına kadar dolmuştu. Bir o kadar da üst üste yatan yaralılar vardı. Bir gün evvel bir insan boyundan daha yüksek derinlikte bulunan siperler şimdi gezilemeyecek kadar cesetlerle yükselmişti. Orada burada, bombadan parçalanmış kafalar, dışarıya fırlamış bağırsaklar, terse dönmüş bacaklar, parça parça olmuş kollar bir kat Türk, bir kat İngiliz ölü ve yaralıları bir enkaz halinde yığılmış duruyordu.”²⁶

Türkiye’de tarih araştırmaları konusunda en önemli eksiklerden birisi olayların canlı şahitlerinden derleme yapılmamasıdır. Günümüzde kaynak kümesi olarak bunların değeri daha iyi anlaşılacakla birlikte geçmişte aynı özenin gösterildiğinden söz edilemez. Buna rağmen Ruşen Eşref Ünaydın’ın 1916’da Yeni Mecmua için gerçekleştirdiği mülakatlar bu eksiği bir nebze olsun gidermektedir. Ruşen Eşref, Çanakkale’de savaşan Anadolu insanlarını bulmuş ve yaşananları anlatmasını istemiştir. Onlardan birisi de Hüseyin oğlu Mustafa Onbaşı’dır: “İşte asıl ateşe şimdice gireceğiz. Kirte köyünün altında, şimdice, altmışıncı alay sağımızda taarruza başladı. Ondan sonra bizim arkamızdan şiddetli hücum emri geldi. Biz hücumla kalktık, şimdice; düşman şiddetli ateş peydah etti. Bizim tabur kumandanımız “Haydi; bu şiddetli ateşe karşı fedai çıkacak yok mu?” dedi. Bizim birinci taburdan elli kişi kadar çıktık, biz... Düşman bize şiddetli ateş atıyor... Biz bir iki şehit verdik, düşmanın istihkamını tutuncaya kadar... Hem atıyoruz, hem hücum ediyoruz!... Düşman her ne kadar bize ateş ettiyse de önümüzü alamadı. İstihkamdan püskürdü; şimdice birazları istihkamdan çıktı, kaçtı. Birazları, içinde kaldı. Onları arkasından süngüledik. Kafir, kum torbasına sarılıyor ki öte yana kaçacak, deniz tarafına!... Biz hepsine süngülerle saldırdık. Beline beline süngüledik. Halâ benimki yağırmasına geldi...

- Yağırını diye neye diyorsun?

Eliyle belini göstererek: - Hani şu bel kemiği yok mu? Ona biz yağırını deriz... Süngü kırıldı...”²⁷

Seddülbahir-Kirte cephesinde savaşan Alioğlu Mehmet Çavuş ise bir Fransız subayıyla dövüşünü anlatırken amacının onu öldürmek olmadığını ancak kendisi de vurulunca başka çaresi kalmadığını dili döndüğünce anlatmıştır:

“-Düşman irelden gaalibâ gelmiş. Biz de yakın olduğumuz için yine emir verdiler; yine hücum ettik. Gündüz öğleyindi. Güneş vardı. Hava gayetle çok sıcaktı. Yüzbaşımız mecruh gitmişti. Hayri Efendi de şehit düşmüş idi. Bölüğün

²⁶ Mustafa 1998, 72.

²⁷ Ünaydın 1990, 10-11.

idaresi bize kalmış idi. (Az düşündü ve önüne bakarak): “yani bana kalmış idi” dedi. Emir üstüne yine Donuz deresine indik. Ordan hücum ettik. Hücum ettik. Hücum edince düşmanla hepimiz birbirimize karıştık; karışınca benim karşıma bir Fransız zabiti geldi. Ve efrad da birbirini süngüliyordu.

-O zabitin Fransız olduğunu nereden anladın?

- Sonra markasını aldım, gösterdim. Fransız çıktı. Ben de ordan anladım.

-Demek ki öldürdün onu.

-Ben istiyordum ki onu düşürmeyi.

-O ne yaptı?

- Daha süngüyü saplamaya tahammül edemedim. Tüfeğimin ucunda süngüm takılı olduğu halde tüfeğimi attım. Yani kurşunla vurдум. Çünkü tüfeğim doluydu.

- O nasıl hücum ediyordu?

- O zabıt de tam benden yana geliyordu. Velakin pek de yanaşmak istemiyordu. Kendi efradından geri kalanlarına kaçmayın gibilerde kılıç vuruyordu. Sonra bizim mermi isabet edince o düştü. Düşünce kılıcı elinden düştü. Belinde loververi varmış. Benim tüfeğin ucundan da, ben tüfeği atınca, süngüsü fırladıydı. Sonra ben üstüne varırken kendisi loververi bana attı. Loververi atınca sol kolumdan vurdu. Dabancasının kurşunu epeyce öbür tarafından geçip de pek zarar vermedi. Yani loververinin pek darbı yokmuş. Onların kendi askerleri de bir iki geriye kaçtı; bir ikilerini de gebertiler. Bizim askerlerden düştü bir iki kaç tane şehit... loververini aldıktan sonra kurşunların yedisini de leşine boşalttım.

- Neden?

- O beni vurdu diye bir hiddetime gittiydi. Hatta mermisi de cebimdedir. Bu mermi²⁸.

Açıklanmaya çalışıldığı gibi artık savaşta karşınızda insan yoktur; hedef vardır, düşman vardır! Sayılar artık önemini yitirmiştir. Hatta yok edilen düşman sayısı ne kadar fazlaysa başarı o kadar fazladır. Bu örneklerden birinde Münim Mustafa, alay kumandanı ile askerinin arasındaki konuşmayı naklederken düşmandan hiçbirinin sağ bırakılmadığını gururla naklediyordu.

-Sen büyük taarruzda hangi siperde idin? Kaç düşmanla uğraştın?

-Efendim... Dedi. Bizim takım Kanlısiper'in yanında idi. Topçu bombardımanı kesilir kesilmez siperlerimize hücum eden düşmanla boğuşmaya başladık. Takımdan sekiz kişi kalıncaya kadar siperlerimize giren İngilizlerle

---

²⁸ Ünaydın 1990, 24-25.

dövüştük. Süngü sallamaktan kollarımız yorulduğu vakit düşmanın boynuna atılarak boğazladık. Dermanımız kesilinceye kadar uğraştık. Siperlere giren düşmandan bir tane kaçırmadık; sayısını bilemem!²⁹.

Burada şunu da açıkça belirtmek gerekir ki, yukarıda verilen örnekler her ne olumsuz gibi görünse de Türk askerinin bu fiillerden hoşlandığı iddia edilemez. Zira Çanakkale Savaşı kahramanlarından Atatürk'ün de dediği gibi “millet hayatı tehlikeye maruz kalmıyorsa savaş cinayettir”. Türk askeri de komutanı da yaşananların farkındaydı ve üslendikleri bu görevi layıkıyla yerine getirmeye çalışmışlardır.

III. Ölülerin Gömülmesi, Mezarlar

Çanakkale savaşlarının en büyük mücadelelerinden birisi de cesetlerden yayılan kokulara, bunlardan kaynaklanan sineklere karşı hem moral hem de fiziki olarak verilmiştir demek yanlış olmaz. Adımınızı attığınız her yerden bir ceset çıkıyor bunların görüntüsü bile insanın ruhiyatını bozmaya yetiyordu:

“Yüzbaşım siperleri gezmeye gittik Gezdirdim. En tehlikeli yerlere kadar girdik. İleri hat pek harap. Yerde bulduğumuz boş kovanları, şarapnelleri topluyoruz. Bir kovani alırken yanında bir kaç sinek çıktı (uçtu). Biraz karıştırdım. Birçok sinekler çıktı. Yüzbaşım “Burası sinek yuvası” dedim. Fakat biraz karıştırınca burasının bir sinek yuvası değil, sümme tedarik (rastgele) üzeri örtülmüş bir şehit mezarı olduğu meydana çıktı. Etləri çürüyor ve üzerinde kurtlar akıyordu. Çekildik. Ah! Ey her yeri yokluk olan dünya!”³⁰.

“Bu mıntıkanın bizi rahatsız eden iki özelliği daha var. Ceset kokusu ve ölülerin üstünde toplanan sineklerin korkunç yekûnu. Bardakların üzerini bir mendille kapamadan su içmek mümkün değil. Ölüler, günlerce, hatta haftalarca gömülmeden, açıkta kaldıkları için, kokmuşlar.

Havayı o kadar ağır ve mide bulandırıcı bir koku kaplamıştı ki insan, her yaptığı nefes alma ve verme hareketinde derin bir ürperme hissediyor. Bu ürperme vücudumuzun ve duygu hassalarımızın tahammülü haricinde...

Öğürmemek için, mümkün olsa teneffüs bile etmeyeceğim.

Sineklere gelince miktarları milyarları aşan bu rahatsız edici mahlûklar, cesetlerin üstünde vızıldayarak dolaşıyorlar, ölülere konuyorlar, tekrar havalanıp yine vızıltılarına başlıyorlar.

Sonra yemyeşil bir küf rengi bağlayan hareketsiz yüzlerin çürümüş dudaklarına adeta yapışıyorlar. Manzara iğrenç; fakat bu kadarla da kalmıyor...

²⁹ Mustafa 1998, 120.

³⁰ Mehmed Fasih Bey 1997, 89.

Bir yudum su içecek olsanız bardağa sudan evvel sinekler doluyor. Bardağın ağzına bir mendil, bir tülbent koymak suretiyle; yani ilkel bir filtre yaparak; suyu boşaltmak ancak mümkün oluyor. Lakin tülbentin yardımı ile su doldurulan bardağı; ağzı açık olarak dudaklarınıza götürmek de mümkün değil. Karasinekler bu kısacık an ve mesafe içinde, bardağa öyle bir saldırıyorlar ki... suyu, bardağın ağzındaki tülbenti kaldırmadan içmeye çalışmaktan başa çare yok.”³¹

Savaş birbirine çok yakın mevzilerde düğümlenip kaldığı için görünmemek için ancak geceleri sürdürülebiliyordu. Buna karşılık gündüzleri bir gece önce ölenler açıkta güneşin kavurucu sıcakları altında kalıyordu. Bunları gömmek için ise yeterli zaman yoktu. Bir müddet sonra cesetler çürümeye başlıyor ve etrafa dayanılmaz kokular saçıyor. Ancak tanıkların aktardığına göre rüzgâr Türk mevzilerine doğru eserken düşman ateşkese yanaşmıyor, manevi olarak hasmını yıpratmaya çalışıyor. Elbette bu durumun tersine döndüğü anlar da oluyor bu kez işgal güçleri aynı durumda kaldıklarında savaşmaya ara verilerek ölülerin gömülmesi işlemi başlıyordu.

“Havanın sıcak olması yüzünden cesetler kokmaya başlamış, ortalığı kötü bir koku kaplamıştı. Ben elimdeki kolonya şişesinden mendilimi durmadan ıslatıp burnuma tutmak sureti ile ancak dolaşabiliyordum. İşte o vakit anlamıştım ki, İngilizleri mütareke isteğine zorlayan şey bu kokudur. Şüphesiz yaralıların iniltileri de bir sebebi ama gerçek sebep İngiliz siperlerinin önlerinde yığılan cesetlerin kokması olmuştu. Zavallı şehitçikler süngüler ile yapamadıklarını cesetlerinin kokusu ile yapmak istiyorlarmış gibi bir hâl... Eğer ateşkes yapılmamış olsaydı ihtimal ki İngilizler bu kokudan siperleri bırakıp kaçmak zorunda kalacaklardı.”

“Amerikalılar henüz savaşa girmemişler, onlardan bir gazeteci bizi ziyarete gelmişti. Ölü ve yaralılar yüzünden o kadar çok sinek peyda olmuştu ki sofrada yemek yenirken birkaç asker sinekleri kovmaya memur edildi. Durumu gören gazeteci nihayet dayanamayıp dedi ki:

-Anlıyorum... Siz İngilizlerle başa çıkacaksınız... Ama bu sineklerle başa çıkamayacaksınız.”³²

Açıkta kalan cesetlerin görüntü ve kokularının ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar manevi yıkımla da sınırlı kalmamış, çeşitli hastalıkların yayılmasına da zemin hazırlamıştı. Sokrat İncesu askerleri bekleyen tehlikeyi şu satırlarla açıklıyordu: “1915 yılının Haziran ayında, siperlerimizde leş kokularından asker rahatsız ve hasta vaziyette. Bu sebeple dizanteri baş göstermiş, alayımızın

---

³¹ Conk 2002, 144-145.

³² Altay 1970, 106.

geriye çekileceği hakkında söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Burada askerlerin rahatsızlanmasına, cesetlerin etrafa yaydığı ağır koku sebep oluyordu.³³

Elbette bu kadar kötü bir ortamın meydana çıkmasına sebep olan cesetlerin bir şekilde ortadan kaldırılması da gerekiyordu. Bu amaçla askerler en çok zorlandıkları görevi yapmaya mecbur kalıyordu. Ölülerin gömülmesi. Bu işlem için aslında ne yeterli malzeme ne de zaman vardı. Çoğunlukla cesetler toplu halde bulunan çukurlara bırakılıyor ve üzerlerine ancak birkaç kürek toprak atmak suretiyle gömülmeye çalışılıyordu.

“Nihayet bir an geldi ki siperlerden çıkarılan ölüleri köşe, kıyı bucağ almaz oldu. Her taraf dolmuştu. Alay karargâhı civarında, benim zeminliğin karşısında biraz genişçe bir saha bulduk. Alelacele büyük büyük açabildiğimiz çukurlara ölenlerimizi ve bu meyanda düşman ölülerini yerleştirmeye ve üzerine de toprak çekmeye başlamıştık.”³⁴

İsmail Hakkı Sunata, Çanakkale’ye dair anılarını en açık şekilde yazan askerlerimizdendir. Bazen kurduğu cümleler aykırı gibi görünse bile yaşananları en çıplak şekliyle gözlerimizin önüne serer: “Akşam yaklaşmıştı. Beni binbaşı çağırıldı: “Maiyetine yirmi kişi vereceğim, geride bütün İngiliz ölülerini gömeceksin.” Ölü gömmek can sıkıcı şey. Ne çare, emir, emirdir. Hem de bulacağım ehemmiyetli şeyleri kaybetmeyeceğim. Kazma da yok elimizde. Portatif kazma küreklerle bu işi görmeye çalışacağız. Büyük kazma ve kürekler, siper kazmaya gönderilmiş. Sade birkaç büyük kürek verdiler.

Vakit geldi. Yirmi neferi ve kürekleri alarak dışarı çıktım. Henüz alacakaranlık. Ama insan uzaktan pek fark edilmiyor. Neferleri onar adım aralıkla açtım. Böylece araziye tarayacağız. Kimin önüne bir ceset çıkarsa haber verecek, onu hemen gömeceğiz. Sonra yine yürümeye devam edeceğiz. Yürüyüş başladı. Biraz sonra: Dur! Dediler. Ses gelen tarafa gittim. Dayanılmaz bir koku. Bir İngiliz ölüsü boylu boyunca yatmış. Toprak kaskatı, kürekle kazılmıyor. Neferlere tutun solumuzdaki hendeğe götürelim” dedim. Herkes tiksindir, ben tutamam, korkarım, der. Neferlere bağırıp çağırarak yer değil. Israrım üzerine birkaç nefer, ölünün paçasından yakaladılar, sürümeye başladılar. Götürdük hendeğe koyduk, üzerine de biraz toprak. Hey gidi insan vücudu hey.

Tekrar hareket. Birkaç adım sonra bir daha, daha sonra bir daha. Hepsini hendeğe götüremiyoruz. Kürekle toprakta bir yuva açıyor, cesedi oraya itiyor, üzerine biraz toprak atıyoruz.

---

³³ İncesu 2001, 313, 317.

³⁴ Mustafa 1998, 78.

Bir ara “Bir şehit” dediler. Bizim zavallı bir nefer. O da İngilizler gibi kokmuş. Ve günlerdir İngiliz ölüleriyle kardeş kardeş yatmış, hiç kavga etmemişler. Hey Allahım, demek insanları kavgaya sürükleyen hayat denen şey. Ölünce hepsi sessiz, sakin, birbirlerine saldırmadan yatıyorlar. Sağlıklarında da böyle iyi geçinseler ya.

Ölülerin hepsinin silahları alınmış. Kazma bulunmaması işi zorlaştırıyor. Hele birisi öyle kokmuş, öyle kokmuş ki, yanına yaklaşan neferin biri bu kokudan bayıldı. Ben burnuma mendil bağladım. Ölünün ayağından tuttular, koptu, kolundan çektiler, koptu. Acaba insanların hepsi aynı şekilde çürümüyorlar mı? Bu adam çürümede neden aceleci? La havle! Çektim. Hemen oracıkta üstüne mümkün olduğu kadar toprak attık³⁵.

Bazen bu görevin yerine getirilmesi için insanî duyguların sınırlarını zorlayan yöntemlere bile başvurulması kaçınılmazdır.

“Cephenin vaziyeti cidden feci idi. Süngü muharebesinin cereyan ettiği iki siper arası taze leş ve yaralı dolmuştu. Bilahare günlerce arada kalan bu cesetler, güneş karşısında şişmiş ve patlamış olduğundan tahammül edilemez bir koku neşretmeye başlamış ve İngilizler tulumlarla gaz ve benzin serperek bu cesetleri yakmış ve böylece temizlemeye muvaffak olmuşlardı³⁶.”

Ölülerin gömülmesi konusunda en medeni davranış ise taraflar arasında geçici bir ateşkes yapılıp, insan onuruna yakışır bir şekilde defnedilmelerini sağlamaktı. Bu ateşkes anları iki tarafın askerlerinin birbirine silah doğrultmadan karşılaştıkları nadir anlardandı. Bu karşı tarafın durumunu görüp anlamak isteyen komutanlar için de fırsattı. Bu amaçla üst rütbeli subaylar er kıyafetine girip istihbarat toplamaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda kendi üstünlüğünü kanıtlamak isteyen taraflar en iri ve güçlü askerlerini ortaya çıkarırlar, bir müddet bakışmalardan sonra askerlerin şakalaştıkları dahi olurdu.

22 Mayıs 1915 günü de öncelikle üst düzeydeki komutanların görüşmelerinden sonra ölülerin defnedilmesi için bir ateşkes sağlanmıştı. Türk tarafından denetçi olarak Fahrettin Altay görevlendirilmiş, o da en seçme askerlerini alarak siperlerden çıkmış ve düşmanla ilk dostça teması sağlamıştı.

“Gece ertesi gün için gerekli hazırlıklar yapıldı. Cesetlerin en çok bulunduğu cephenin orta kısmının ateşkes orta hattına bizim karargâh muhafız taburunu memur ettik. Bu takım teğmen Rakım (Emekli Yarbay) komutasında kırk seçme askerden kurulmuştu ve hepsi pehlivan gibi olan bu delikanlılara yeni elbiseler giydirilmişti. Ertesi gün (24 Mayıs 1915 sabahı) saat 8’de mütareke tatbik komisyonları beyaz bayrak kaldırarak siperlerden çıkıp

---

³⁵ Sunata 2003, 155-156.

³⁶ Mülâzım Mehmet Sinan 2006, 40.

birbirleri ile tanıştılar, arkalarından da mütareke orta hattını teşkil edecek askerler çıktı. Bizim komisyonun başkanı Mustafa Kemal'in kurmay başkanı olan İzzettin (Çalışlar) idi. Komisyonların ve orta hat askerlerinin ortaya çıkması ile ateşkes kendiliğinden kesildi, ortalığı derin bir sessizlik sardı, düşman gemileri de görünmez oldular. Bir İngiliz bir Türk eri aralıkla dizilip orta hattı teşkil ettikçe iki taraf sıhhiye askerleri meydana çıkıp cesetleri ve silahları taşımaya başladılar.

İş görecek erlerin arasına bazı kumandan ve subaylar da er elbisesi giyerek katılmışlardı. İki taraf komisyonları bir taraftan çalışırken bir taraftan da bu dar yerde siperleri birbirlerine göstererek gülüşüp duruyorlardı. Cesetlerin hemen hepsi bizim olduğu için İngilizlerin kendi taraflarından bunları alıp bizim tarafımıza bırakıyorlar bu suretle de bizim sıhhiyecilerin işi iki misline çıkıyor, bir de bunları bizim tarafımıza taşımak lazım geliyordu. Bu yüzden bizim sıhhiye erlerinin sayısını iki misline çıkarmak zorunda kalmışlardı. Öğleden sonra ortalık daha da kalabalıklaştı ve Avustralya-Yeni Zelanda kolordusunun İngilizce kelimelerinin ilk harflerinden meydana getirilip Anzak adı verilen askerleri o vakit tanıdık sevimli ve güler yüzlü insanlardı”³⁷.

Ancak ölülerin gömülmesi bile bazen işe yaramıyordu. Güçlü mermiler toprağı kaldırıyor ve gömülü cesetler dışarı fırlıyordu. Bu akıllara durgunluk veren sahnelere tanık olmak insanın aklını kaybetmesine yol açacak dereceydi: “24 Mayıs 1915 Alay karargâhı civarında bir şehitlik yapmışlar. Cesetler derince gömülmediği için, mermiler mezarlığa düştükçe ölümler, öbür dünyanın sırrına ermişler gibi, yeniden toprağın üstüne çıkıyorlardı. Hatta bazılarının kolları, bacakları başımıza düşüyordu.

Hem bu ceset parçalarını, hem de gömülmemiş şehitleri defnettirdim. Yaralı yuvalarını genişlettim. Siperleri ve etrafı takviyeye, temizletmeye başladım. Tel örgülerin hemen yapılmasını emrettim”³⁸.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türk insanı geleneğinden, köklerinden gelen metanetini korumayı başarmıştı. Her ne kadar Türk şehitliklerinin savaştan sonra düzenlenmesi zaman aldıysa da o günleri yaşayanlar kaybettiklerine karşı duydukları saygıyı daima muhafaza etmişlerdi.

“Biraz da benim doktor ile konuştuk. Buradan tekrar efradın yanına geldim. Gelip geçerken buradaki zeytinlikte yatan şüheda bana pek ziyade tesir ediyor. Kalbim bana öyle söylüyor ki; bunlar harpten sonra dirilecekler.

Ya rab! Sen kalanlara merhamet et! Onları muhafaza eyle Allahım!”³⁹.

---

³⁷ Altay 1970, 101-103.

³⁸ Conk 2002, 122-123.

³⁹ Mehmed Fasih Bey 1997, 231.

“Zeki Bey (Soydemir) yaralanmış, iyi olup gelince kendisini görmeye gitmiştim. Karargâha dönerken bir askeri siper kazarken gördüm, cephane sandığını da parçalamış uğraşıp duruyor, siperden çıkarken toprakları siperin önünde yatan bir şehidin üzerine atıyordu. Şehidin dizlerine kadar olan kısmı kapanmış, diğer kısmı açık kalmıştı.

“-Ne yapıyorsun...?” diye sorunca.

“-Kumandanım baksanıza garibin ayakları açıkta kalmış, bu sandık parçalarını çakıyorum set olacak üzerine de toprak atıp ayaklarını örteceğim...”⁴⁰

İşte bunlar bizim okuması yazması yok ama insanlık duyguları kuvvetli askerlerimizdi.

Sonuç

Açıklanmaya çalışıldığı üzere 1915 Çanakkale savaşlarında Türk tarafının insan kaybı büyük olmuştur. Türkiye’yi aydınlık bir geleceğe taşıyacak gençliğin bu cephede yitirildiği bir gerçektir. Savaş hakkında yazılanlara bakıldığında bu kaybın istatistikî bir veri gibi algılanması durumun vahametinin layıkıyla anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Oysa her birinin ailesi, yakınları, dostları ve gelecekle ilgili güzel hayalleri göz önüne alındığında, bunlardan mahrum kaldıklarını düşünmek savaşın sosyal ve psikolojik sonuçlarını yeniden yorumlamamızı gerektirir.

Yukarıda verilen örneklerin neredeyse tamamının iç karartıcı anlatımlarla dolu olduğu görülmektedir. Ancak bu konunun layıkıyla anlaşılması için sarsıcı gerçeklerden daha ders verici bir metot bulunamaz. Nitekim konu savaşa bunu sadece destansı hikâyelerle açıklamaya çalışmak ilgilileri bir noktaya kadar götürebilir. Ancak savaşın diğer bir anlamının da ızdırap olduğunu bilmek ve tüm insanlığın bundan son derece olumsuz etkilendiğini göstermek herhalde çıkarılması gereken sonuçların başında gelmektedir. Nitekim henüz yirmi bir yaşında olmasına rağmen Çanakkale’de savaşan bir askerin kendisi hakkında yazdıkları bunu biraz daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır:

“Ah! Ben ‘Bu askerlik mesleği kolay. Bunların aldıkları para pek çok’ diyenlerin bu çamur üzerinde bir gece yattıklarını görsem. Acaba onlar yine böyle söylerler mi? Hiç zannetmem. Çünkü yaşım 21. Fakat saçım sakalım ağardı. Bıyıklarım ak düştü. Suratım buruştu ve vücudum çürüdü. Artık eskisi gibi mesaibe (felaketlere) ve şedaide (sıkıntılara) tahammül edemiyorum müteessir oluyorum. Çünkü Osmanlı Ordusu’nda zabıtlık demek evvela bombalara tahammül demektir.”⁴¹

---

⁴⁰ Altay 1970, 113.

⁴¹ Mehmet Fasih Bey 1997, 137.

Türkiye’de Çanakkale Savaşı’ndaki kayıplar meselesinin tartışılması o dereceye gelmiştir ki, neredeyse sayının fazlalığı övünülecek bir konu şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Ancak her bir kaybın nasıl acılar içinde meydana geldiği verilen örneklerden gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır. “Bu kadar kaybın verilmesi gerekli miydi?” sorusu başka bir araştırmanın konusu olabilir. Ancak savaşın tanıklarından olan H. Cemal’in yazdıkları sanki günümüzde de süren bir tartışmanın aynası gibidir:

“Kısacası Türk askeri lüzumundan pek fazla harcanıyordu. Ölen kimdi? MEHMED...”

Bu Mehmedlerden ise geride daha pek çok vardı. Mehmed’in davacısı da yok, sorucusu hiç yok... Zavallı Mehmed’in anasına hükümet, lutfedip söylesen o da askerlik şubesine oğlunun künyesi gelmiş... İşte o kadar.”⁴²

Yazılanlardan çıkarılması gereken diğer bir önemli sonuç ise üzerinde yaşadığımız toprakların ne pahasına kazanıldığı ve elde tutulduğunun somut örneklerle belgelenmesidir. Anadolu’nun her yerinden hatta bütün Türk coğrafyasından insanlar gelmiş ve devletlerinin, inançlarının, namuslarının muhafazası uğrunda bütün zorluklara göğüs gererek, hayatlarını feda etmişlerdir. Bu feda ediş her ulusun göze alamayacağı bir nitelikte gerçekleşmiş bunun kaynağı da en veciz şekilde savaşın kahramanlarından Mustafa Kemal Paşa’nın satırlarında ifadesini bulmuştur:

*“Mütekabil siperler arasında mesafemiz sekiz metre, yani ölüm muhakkak, muhakkak... Birinci siperdekiler hiçbiri kurtulamamacasına kâmilan şehit düşüyor, ikincidekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar şayanı gıpta bir itidal ve tevekkülle, biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, en ufak bir fütür bile göstermiyor; sarsılmak yok. Okuma bilenler ellerinde Kur’an-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler, Kelime-i Şahadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren, şayanı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesini kazandıran bu yüksek ruhtur.”*⁴³

Bütün bu bilgiler ışığında son söz olarak şu söylenebilir ki, Çanakkale’de savaşanlar ölmek için ölmедiler. Yaşamak, yaşatmak için öldüler. Bir tezat gibi duran bu kelimelerin altındaki anlam dikkatlice okunduğunda kendiliğinden ortaya çıkacaktır ki, Milli Mücadele’yi kazandıran, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu hazırlayıp bugünlere gelmesini sağlayan bu cephede verilen hayatlardır.

---

⁴² Cemal 1982, 33.

⁴³ Ünaydın 1981, 29.

BİBLİYOGRAFYA

- Altay 1970 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul.
- Arıkan 2007 İbrahim Arıkan, *Harp Hatıralarım*, Timaş yayınları, İstanbul.
- Conk 2002 Cemil Conk, *Çanakkale Hatıraları II*, Arma Yayınları, İstanbul.
- Esenkaya 2006 Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletleri’nin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, sayı:4, Çanakkale, s.
- Gövsä 1989 İbrahim Alâettin Gövsä, *Çanakkale İzleri*, AKM Yayınları, Ankara.
- Cemal 1982 H. Cemal, *Ulu Cenk*, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- İncesu 2001 Sokrat İncesu, *Çanakkale Hatıraları I*, Arma Yayınları, İstanbul.
- Mehmed Fasih Bey 1997 *Kanlısırt Günlüğü*, (yay.haz. Murat Çulcu), Arba Yayınları, İstanbul.
- Mülâzım Mehmet Sinan 2006 *Harp Hatıralarım (Çanakkale-Irak-Kafkas Cephesi)*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Mustafa 1998 Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye*, Arma Yayınları, İstanbul.
- Sabah Gazetesi “Hangi Sayı Doğru?”, 21 Mart 2000-İstanbul.
- Von Sanders 1999 Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Sunata 2003 İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu’dan Kafkaslara*, İs Bankası Yayınları, İstanbul.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Çanakkale Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü, Genelkurmay, 1997-Ankara, 55 s.
- Ünaydın 1981 Ruşen Eşref Ünaydın, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ünaydın 1990 Ruşen Eşref Ünaydın, *Çanakkale’de Savaşanlar Dediler ki*, TTK, Ankara.

Hasan Mert